

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی مجازی

محمد رضایی* ، مهدی غلامزاده**

تاریخ ارسال: ۱۳۹۶/۱۰/۲ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۱/۱۰

چکیده

در میان اندیشمندان و جامعه‌شناسان ایرانی مجادله‌ای مبنی بر فردگرا یا جمع‌گرا بودن جامعه ایرانی وجود دارد؛ اما این مجادله و همچنین پژوهش‌های تجربی در مورد فردگرا یا جمع‌گرا بودن جامعه ایران فارغ از توجه به زندگی ایرانی‌ها در شبکه‌های اجتماعی مجازی، شکل‌گرفته و انجام‌شده است. حال آنکه با گسترش استفاده از این شبکه‌ها در سال‌های اخیر لازم است تا جمع‌گرایی و فردگرایی در نسبت با شبکه‌های مجازی نیز مورد مطالعه قرار گیرد. برای مطالعه این موضوع در این پژوهش، کار با نظریه فردگرایی شبکه‌ای بری ولمن (2012) آغاز گردید و در نهایت این مفهوم بازتعریف و مقیاسی برای سنجش آن ساخته شد؛ بنابراین یکی از نوآوری‌های این پژوهش ساخت مدل اندازه‌گیری برای این مفهوم بوده است. یافته‌های به‌دست‌آمده نشان از فردگرایی شبکه‌ای در سطح متوسط دارد و به‌طور کلی

rezaei@stud.uni-frankfurt.de

* پژوهشگر مرکز مطالعات اسلام جهانی دانشگاه گوته فرانکفورت.

** دانش‌آموخته کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه تربیت مدرس (نویسنده مسئول).

mehdi.gholamzadeh@yahoo.com

می‌توان گفت کنش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه در سطوح مختلف در شبکه‌های اجتماعی مجازی دیده می‌شود. همچنین یافته‌های جدید نشان می‌دهد خانواده‌گرایی به‌عنوان یکی از فرهنگ‌های عمومی جامعه ایران در شبکه‌های مجازی نیز نقش چشمگیری دارد. در نهایت می‌توان گفت مقیاس فردگرایی شبکه‌ای ساخته‌شده در این پژوهش که برای اولین بار سنجش شده است می‌تواند الگوی مناسبی در مطالعه فردگرایی در فضای مجازی باشد که لازم است اصلاح و دوباره سنجش شود.

واژه‌های کلیدی: فردگرایی شبکه‌ای، فردگرایی، جمع‌گرایی، شبکه‌های اجتماعی مجازی، ولمن

۱- مقدمه

جامعه‌شناسان و اندیشمندان ایرانی درگیر مجادله‌ای دیرپا هستند مبنی بر این‌که جامعه ایران جامعه‌ای فردگرا است یا جمع‌گرا (سربی، ۱۳۹۳). عده‌ای از آن‌ها ایران را جامعه‌ای جمع‌گرا (فرهادی، ۱۳۷۳؛ مسجد جامعی، ۱۳۷۷؛ موحدی، ۱۳۹۰) و در مقابل، برخی جامعه‌ای فردگرا می‌دانند (قانع‌ی راد، ۱۳۷۹؛ قاضی مرادی، ۱۳۸۴؛ نراقی، ۱۳۸۵؛ سایت محمدرضا جوادی یگانه، ۱۳۸۸). افزون بر این‌ها نتایج متناقض حاصل از پیمایش‌های ملی و بین‌المللی نیز بر دامنه این مجادله می‌افزاید؛ به‌عنوان مثال هافستد^۱ در پیامدهای فرهنگ^۲ (۲۰۰۱) که حاصل یافته‌های پژوهشی بین‌المللی در بیش از ۵۰ کشور است، با توجه به نمره فردگرایی ایران که ۴۱ محاسبه شده است، ایران را در زمره کشورهای جمع‌گرا قرار می‌دهد. یافته‌های تحقیقی دیگر نیز نشان می‌دهد نوع خاصی از جمع‌گرایی الگوی بارز شخصیت افراد در شهر تهران است (کبیری، ۱۳۸۶). در مقابل ایران‌نژاد (۱۳۸۵) با مقایسه داده‌های آماری دو پیمایش ملی یعنی پیمایش ملی ارزش‌ها

1. Geert Hofstede
2. Culture's Consequences

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۳

و نگرش‌های ایرانیان (۱۳۸۱) و بررسی آگاهی‌ها، نگرش‌ها و رفتارهای اجتماعی- فرهنگی در ایران (۱۳۷۹) با دیدگاه شاین^۱، فردگرایی بالا را یکی از مبانی و مفروض‌های فرهنگ کنونی ایران معرفی می‌کند.

علاوه بر این دو دسته، صاحب‌نظرانی هستند که جامعه ایران را آمیخته‌ای از فرهنگ فردگرا و جمع‌گرا می‌دانند (پیران، ۱۳۷۶ به نقل از شیانی و دیگران ۱۳۹۱؛ میرزایی، ۱۳۸۴؛ وثوقی، میرزایی و رحمانی، ۱۳۸۴؛ آزاد ارمکی، ۱۳۸۷؛ Javidan & Dastmalchian 2003). افزون بر موارد بالا پژوهش‌های گسترده دیگری نیز درباره فردگرایی و جمع‌گرایی در ایران انجام شده است که نتایج آن‌ها، میزان فردگرا یا جمع‌گرا بودن جامعه مورد بررسی را در بین یکی از دو سر طیف فردگرایی یا جمع‌گرایی نشان می‌دهند (برای مثال نگاه کنید به: اسعدی و دیگران، ۱۳۸۵؛ اعظم‌آزاده و توکلی، ۱۳۸۶؛ بارانی، ۱۳۹۲؛ بهروان و علیزاده، ۱۳۸۶؛ بیدل، محمود زاده و صادقی، ۱۳۹۳؛ رضایی دولت‌آباد، ۱۳۹۲؛ حکیم جوادی و دیگران، ۱۳۹۱؛ خواجه‌نوری و جعفری، ۱۳۹۲؛ طالبی و بحری پور، ۱۳۹۳؛ محمودی، ۱۳۹۱؛ معیدفر و صبوری خسروشاهی، ۱۳۸۹؛ نیکوگفتار، ۱۳۹۳).

جدای از درستی یا نادرستی ادعاهای بالا در مورد فردگرا یا جمع‌گرا بودن جامعه ایران، نکته مشترک همه بحث‌ها در این باره این است که فردگرا یا جمع‌گرا بودن ایرانیان در بستر گروه‌ها و شبکه‌های واقعی مورد بحث و بررسی قرار گرفته است و توجهی به این ویژگی‌های فرهنگی در شبکه‌های مجازی نشده است. در مورد فردگرایی و جمع‌گرایی در شبکه‌های مجازی ادعا می‌شود «با از میان برداشته شدن گروه‌ها و روی کار آمدن شبکه‌های مجازی، مفاهیمی چون فردگرایی و جمع‌گرایی از مرکز افتاده‌اند و برای روایت و تبیین هویت امروزی افراد و نیز برای تحلیل کنش‌های فردی و اجتماعی اعضای شبکه‌های نوین اجتماعی باید از مفاهیم تازه‌ای در گفتمانی نو سخن گفت»

(سربی، ۱۳۹۳: ۴)؛ به نظر می‌رسد نظریه «فردگرایی شبکه‌ای»^۱ بری ولمن^۲ (۲۰۱۲) چنین مفهومی را در اختیار قرار می‌دهد تا زندگی فردی و جمعی را در شبکه‌های اجتماعی مجازی مطالعه کرد؛ بنابراین پرسش اصلی پژوهش حاضر این است که چگونه می‌توان تعاملات کاربران شبکه‌های اجتماعی مجازی را بر مبنای فردگرایی شبکه‌ای مطالعه کرد؟ هدف اصلی این پژوهش هدفی توصیفی و اکتشافی است. این پژوهش به دنبال این است که به شناختی از کیفیت حضور فردگرایانه و نیز جمع‌گرایانه افراد در شبکه‌های اجتماعی دست یابد و فردگرایی شبکه‌ای را سنجش کند. از خلال سنجش این مفهوم می‌توان به الگویی برای مطالعه کنش‌های فردگرایانه و نیز جمع‌گرایانه در شبکه‌های اجتماعی مجازی دست یافت.

۲- مبانی نظری

۲-۱ فردگرایی و جمع‌گرایی: مجادله‌ای مفهومی

فردگرایی و جمع‌گرایی مفاهیمی پیچیده و چندبُعدی هستند (میرزایی، ۱۳۸۷) تا جایی که ماکس وبر^۳ فردگرایی را حامل نامتجانس‌ترین مفاهیم قابل تصور می‌داند (وبر، ۱۳۷۳: ۱۹۶). در مورد پیشینه‌ی این مفاهیم نیز اختلاف نظر وجود دارد؛ برای مثال تریاندیس (۱۹۹۵) فیلسوفان سیاسی انگلیسی قرن‌های هجدهم و نوزدهم را اولین کسانی می‌داند که مفاهیم فردگرایی و جمع‌گرایی را به کار بردند. اما الیوت^۴ و لمرت^۵ (۲۰۰۶) الکسی دو توکویل^۶ را اولین کسی می‌دانند که در کتاب دموکراسی در آمریکا^۷ (۲۰۰۲) فردگرایی را برای توصیف حس انزوای اجتماعی در جامعه‌ی آمریکا به کار

-
1. Networked Individualism
 2. Barry Wellman
 3. Max Weber
 4. Anthony Elliott
 5. Charles Lemert
 6. Alexis de Tocqueville
 7. Democracy in America

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۵

برد. به طور کلی می‌توان گفت در جامعه‌ی جمع‌گرا ساختارهای جمعی مانند خانواده، مذهب، سنت و... بر فرد استیلای تام داشته و رفتار فرد تابعی از این ساختارها قلمداد می‌شود اما در فردگرایی بر استقلال و آزادی فردی تأکید شده و نفع فردی بر نفع جمعی ارجحیت داده می‌شود (فاضلی، ۱۳۸۹). جامعه‌شناسان کلاسیک فردگرایی را یکی از ویژگی‌های مهم دوران مدرن دانسته و هر یک از منظری به این ویژگی می‌نگریستند؛ برای مثال تونیس^۱ نگران سوبیه‌های منفی آن و توکویل و دورکیم^۲ به هر دو سوبیه‌ی مثبت و منفی فردگرایی نظر داشتند. «فردگرایی نهادی شده»^۳ پارسونز^۴ نیز تداعی‌کننده سوبیه‌ی مثبت فردگرایی بود (جوادی یگانه و هاشمی، ۱۳۸۷؛ میرزایی، ۱۳۸۷).

فردگرایی و جمع‌گرایی همچنین در نظریه‌های روان‌شناسی بین فرهنگی به‌خصوص در آرای گرت هافستد و هری تریاندیس^۵ از اهمیتی اساسی برخوردار است. هافستد در پیامدهای فرهنگ فردگرایی و جمع‌گرایی را چنین تعریف می‌کند: «جامعه فردگرا به معنای جامعه‌ای است که در آن ارتباطات بین افراد سست است و هرکسی انتظار دارد که تنها مراقب خودش و خانواده‌اش باشد. جامعه جمع‌گرا نیز به معنای جامعه‌ای است که در آن افراد از بدو تولد عضو درون‌گروه‌های منسجم و مستحکم هستند که در تمام طول حیات افراد در قبال وفاداری بی‌چون و چرایشان، از آن‌ها حمایت می‌کنند» (Hofstede, 2001: 225) تریاندیس نیز فردگرایی و جمع‌گرایی را مفاهیمی بسیط در نظر نگرفته و انواع و ابعاد گوناگون فردگرایی و جمع‌گرایی مانند فردگرایی آمریکایی، فردگرایی سوئدی، جمع‌گرایی ژاپنی و جمع‌گرایی کیبوتص^۶

-
1. Greet Hofstede
 2. Harry Triandis
 3. Institutional individualism
 4. Talcott Parsons
 5. Emile Durkheim
 6. Kibbutz

اسرائیل را از هم تفکیک می‌کند (Singelis et al, 1995; Triandis, 1995; Triandis, 2001). از نظر تریاندیس وابستگی متقابل با گروه، اشتراک اهداف شخصی با اهداف درون‌گروه و اولویت اهداف درون‌گروه و پیش‌بینی رفتارها به وسیله هنجارهای گروهی از ویژگی‌های جمع‌گرایان و استقلال از گروه، ارجحیت اهداف فردی بر اهداف جمعی و تعیین رفتار فرد به وسیله نگرش‌های درونی از جمله ویژگی‌های فردگرایان است (Singelis et al, 1995 quotes Triandis 1995). تریاندیس همچنین ابعاد افقی و عمودی را برای به هر یک از این مفاهیم می‌افزاید که در بُعد افقی بر برابری و در بُعد عمودی بر سلسله‌مراتب تأکید می‌شود (Triandis & Gelfand, 1998).

۲-۲- فردگرایی شبکه‌ای

بری ولمن استاد دانشگاه تورنتو و رئیس پژوهشگاه شبکه دانشگاه تورنتو^۱، پژوهش‌های گسترده‌ای درباره جامعه شبکه‌ای^۲ و تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی^۳ بر تعاملات اجتماعی انجام داده است. او معتقد است با ظهور فناوری‌های ارتباطی نوین در جامعه امروزی، تعاملات انسان‌ها با یکدیگر دچار یک تغییر پارادایمی اساسی شده است؛ گذار از گروه‌های اجتماعی همبسته^۴ به شبکه‌های اجتماعی پراکنده و فردی شده‌ای که نام این وضعیت فردگرایی شبکه‌ای است (Wellman, 1994; 1996; Rainie & Wellman, 2002; 2003; 2001a; 2001b). این تغییرات نه تنها در سطح بین فردی، بلکه در سطح سازمانی، بین سازمانی و حتی در سطح نظام جهانی نیز اتفاق افتاده است (Wellman, 2003).

در واقع پرسش محوری ولمن چگونگی تعاملات و ارتباطات بین انسان‌ها در طول تاریخ و تحولاتی است که باعث شده روابط اجتماعی دچار تغییر شود. او به نقش ویژه فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی در این تحولات نظر داشته است. ولمن برای

-
1. NetLab
 2. Network society
 3. ICTs
 4. Solidary

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۷

توصیف این تحولات از یک تیپولوژی سه‌قسمتی استفاده می‌کند که عبارت است از «جعبه‌های کوچک»^۱، «جهان-محلی شدن»^۲ و فردگرایی شبکه‌ای (Wellman, 2002). این تیپولوژی نشان‌دهنده سه نوع کنش یا تعامل متقابل^۳ اجتماعی و تأثیر فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی بر روی این تعاملات در هر دوره از زندگی اجتماعی است؛ جعبه‌های کوچک^۴ ناظر به روابط اجتماعی در گروه‌های همبسته و کوچک، جهان-محلی شدن روابط توأمان مکانی و جهانی در نتیجه پیشرفت‌های انقلابی در حمل‌ونقل و ارتباطات و فردگرایی شبکه‌ای نیز روابط فردبه‌فرد در شبکه‌های چندگانه در نتیجه نوآوری‌های عرصه ارتباطات یعنی رشد استفاده از پیجر^۵، تلفن‌های همراه^۶ و اینترنت بی‌سیم^۷ است (Wellman, 2001a).

اگرچه ولمن در پژوهش‌های قبلی خود نیز در مورد فردگرایی شبکه‌ای سخن گفته است (Wellman, 2001a; 2001b; 2001c; Haythornthwaite & Wellman,) (2002; Wellman, 2002; 2003; Boase et al, 2006)، اما مهم‌ترین کتاب او در این زمینه، شبکه‌ای شدن؛ سیستم‌عامل اجتماعی جدید^۸ (۲۰۱۲) است که با همکاری لی رینی^۹ آن را نوشته است. آن‌ها در این کتاب معتقدند فردگرایی شبکه‌ای در نتیجه انقلاب‌های سه‌گانه^{۱۰} «شبکه اجتماعی»^۱، «اینترنت»^۲ و «گوشی‌های همراه»^۳ به وجود

1. Little boxes

2. Glocalization

3. Interaction

۴. ولمن این اصطلاح را از آهنگ جعبه‌های کوچک (۱۹۶۳) مالوینا رینولدز خواننده و فعال سیاسی آمریکایی گرفته است. مضمون آهنگ، مردمی را نشان می‌دهد که در خانه‌هایی مانند جعبه‌های کوچک هم‌شکل زندگی می‌کنند، آن‌ها به مدرسه و دانشگاه می‌روند، تشکیل خانواده می‌دهند و گلف بازی می‌کنند و به‌طور کلی تمام مراحل زندگی آن‌ها شبیه همدیگر هستند.

5. Pager

6. Mobile phone

7. Wireless internet

8. Networked; The New Social Operating System

9. Lee Rainie

10. Triple revolution

آمده است؛ اولین انقلاب یعنی انقلاب شبکه‌های اجتماعی باعث شده است تا مردم با فراسوی گروه‌های بسته و محدود خود تعامل داشته باشند. منظور از شبکه‌های اجتماعی در اینجا مفهومی فراتر از شبکه‌های اجتماعی مجازی نظیر فیس‌بوک، اینستاگرام، تلگرام و... است و بیشتر ناظر بر شبکه‌های اجتماعی واقعی است. انقلاب اینترنت به معنای قدرت و سرعت بیشتر در ارتباطات و ظرفیت جمع‌آوری اطلاعات است و در نهایت، انقلاب گوشی‌های همراه به معنای گسترش استفاده از گوشی‌های همراه برای ارتباط و همراه شدن اینترنت با گوشی‌های همراه هوشمند^۴ است که ارتباطات افراد با شبکه‌هایشان و جمع‌آوری اطلاعات را دسترس‌پذیر تر و مستقل از مکان کرده و همچنین باعث شده است تا افراد به‌عنوان فردهای شبکه‌ای عمل کنند (Rainie & Wellman, 2012). از نظر رینی و ولمن گسترش ابزارهای ارتباطی نوین، تغییری اساسی در نحوه تعاملات بین انسان‌ها ایجاد کرده است، بدین‌صورت که «مردم به‌جای این‌که در گروه‌ها قرار داشته باشند، به‌طور فزاینده‌ای به‌عنوان فردهایی شبکه‌ای شده عمل می‌کنند. در دنیای فردهای شبکه‌ای این فرد^۵ است که در مرکز توجه قرار دارد نه خانواده، واحد کار، همسایگی و نه گروه اجتماعی» (Rainie & Wellman, 2012: 6).

از نظر رینی و ولمن در جامعه شبکه‌ای مرزها نفوذپذیرتر است، کنش متقابل با دیگران متفاوتی انجام می‌گیرد، افراد در شبکه‌های چندگانه و متعددی در رفت‌وآمد هستند و روابط انسان‌ها در خانه، محل کار و اجتماع از ساختار سلسله‌مراتبی و مرزبندی شده گروهی با «بافت متراکم»^۶ به شبکه‌های اجتماعی با «بافت پراکنده»^۷

-
1. Social network revolution
 2. Internet revolution
 3. Mobile revolution
 4. Smartphone
 5. Person
 6. Densely-knit
 7. Sparsely knit

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۹

تغییر یافته است. همچنین ارتباط با ورای همسایگی‌ها، تغییر روابط بین اعضای خانواده، تنیده شدن عرصه خانه و محل کار در هم، امکان تولید محتوا برای همه افراد، مشارکتی شدن شکل رسانه‌ها، در دسترس‌پذیری راحت اطلاعات و... از تأثیرات فردگرایی شبکه‌ای است (Rainie & Wellman, 2012).

۲-۳- فردگرایی شبکه‌ای در تحقیقات تجربی

به دلیل جدید بودن نظریه فردگرایی شبکه‌ای در جامعه‌شناسی، پیشینه پژوهش در مورد آن محدود است؛ (Tseng & Li, 2007; Foth & Hearn, 2007; An, 2010;) (Na, 2014; Tseng & Hsieh, 2015; Frizzo-Barker & Chow-White, 2012; Chua, 2013; Park, Kim & Coco, 2012). در ایران نیز تنها دو پژوهش توسط شهریاری (۱۳۹۲) و سربی (۱۳۹۳) انجام گرفته است. با مروری بر این پیشینه می‌توان آن را در چند دسته تقسیم‌بندی کرد؛ دسته نخست پژوهش‌هایی هستند که در آن‌ها از نظریه فردگرایی شبکه‌ای برای مطالعه در زمینه استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ارتباطی استفاده شده است (Foth & Hearn, 2007; Coco, 2012; Frizzo-Barker & Chow-White, 2012; Chua, 2013; Tseng & Hsieh, 2015). در تحقیقات کمی این دسته (Chua, 2013; Tseng & Hsieh, 2015) فردگرایی شبکه‌ای به‌عنوان متغیر اصلی سنجیده نشده و از آنجایی که سنجش این مفهوم هدف پژوهش حاضر است، این تحقیقات هیچ اشتراکی با پژوهش حاضر ندارد. دسته‌بندی دیگر، پژوهش‌هایی را در برمی‌گیرد که در آن‌ها فردگرایی شبکه‌ای به‌عنوان یکی از متغیرهای تحقیق سنجیده شده است؛ (Tseng & Li, 2007; Park, Kim & Na, 2014) اما مهم‌ترین تمایز پژوهش حاضر با این سه تحقیق در موضوع مورد مطالعه است. تحقیق سربی (۱۳۹۳) را نیز می‌توان در دسته‌ای دیگر جا داد. او در پایان‌نامه کارشناسی ارشد خود با عنوان «شبکه‌های مجازی؛ پیدایش فردگرایی شبکه‌ای» تلاش کرده است به این سؤال پاسخ دهد که زندگی روزمره در شبکه‌های اجتماعی مجازی چه رابطه‌ای با فردگرایی یا جمع‌گراتر شدن کاربران ایرانی دارد؟ داده‌های به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که تجربیات

تازه رسانه محور صورت‌بندی تازه‌ای از کنش‌های جمع‌گرایانه و فردگرایانه را در زندگی مجازی داخل شبکه‌های اجتماعی در میان کاربران ایرانی به وجود آورده است که سربی نام این صورت‌بندی جدید را «فرد/جمع‌گرایی شبکه‌ای»^۱ گذاشته است.

۲-۴- جمع‌بندی

با نگاهی به نظریه ولمن مشخص می‌شود که بیشتر بحث‌های ولمن در مورد شبکه‌های اجتماعی، شبکه‌های اجتماعی واقعی را در برمی‌گیرد و نه شبکه‌های اجتماعی مجازی (Rainie & Wellman, 2012: 21). در واقع نظریه ولمن در مورد حیات شبکه‌ای روابط اجتماعی است؛ به این معنا که چگونه با گسترش وسایل ارتباطی نوین شیوه‌های تعامل انسان‌ها با یکدیگر تغییر کرده است و همچنین چگونه افراد شبکه‌ای شده و در درون این شبکه‌ها زندگی می‌کنند. ولمن شبکه اجتماعی را «مجموعه‌ای از روابط بین اعضای شبکه که این اعضا می‌توانند مردم، سازمان‌ها یا ملت‌ها باشند» (Rainie & Wellman, 2012: 21) می‌داند که «توسط مجموعه‌ای از روابط معنادار اجتماعی با یکدیگر ارتباط دارند» (Wellman, 1996: 180). ویژگی اصلی شبکه اجتماعی این است که پیوندهای افراد در آن سست و شکننده بوده و چندان به هم پیوسته و قوی نیست که آن را بتوان یک گروه اجتماعی قلمداد کرد (ریترز، ۱۳۸۷: ۵۷۷، به نقل از ولمن، ۱۹۸۳).

بنابراین پژوهش‌های ولمن بیشتر در مورد شبکه اجتماعی است نه در مورد فردگرایی یا جمع‌گرایی. در کتاب شبکه‌ای شدن نیز به‌طور مفصل در مورد شبکه اجتماعی بحث می‌شود و اساساً این کتاب همان‌طور که از نامش پیداست در مورد شبکه اجتماعی است نه فردگرایی. ولمن فردگرایی را خصلت نظام‌های ارتباطی مانند تعاملات فردبه‌فرد و نیز ابزارهای ارتباطی جدید، کامپیوترها و شبکه‌ها می‌داند که در اتصالات فردبه‌فرد آن نهفته است، بدین معنی که ما به‌عنوان افراد، با «نام کاربری»^۲ و

1. Networked collectdualism
2. Username

«گذرواژه»^۱ خود وارد فضای مجازی می‌شویم، درحالی‌که در گذشته وسایل ارتباط‌جمعی مانند روزنامه، مجله و... در میان اعضای گروه به اشتراک گذاشته می‌شد. همچنین وجه شبکه‌ای بودن کامپیوترها نیز اتصال دائم آن به اینترنت است که افراد را با اتصال به همدیگر، شبکه‌ای می‌کند (Rainie & Wellman, 2012: 65) در واقع این خصلت ابزاری تکنولوژی‌های جدید است که فردگرایانه طراحی شده‌اند و از منظر ولمن فردگرایی شبکه‌ای یک سیستم‌عامل اجتماعی جدید در سطح کلان است؛ اما هدف این تحقیق سنجش فردگرایی در سطح فردی است. همچنین با مروری که بر پیشینه تجربی شد مشخص می‌شود که تعاریف و مقیاس‌های به‌کاررفته در تحقیقات پیشین ارتباطی با موضوع پژوهش حاضر ندارد (Tseng & Li, 2007; Park, Kim & Na, 2014)؛ شهریاری (۱۳۹۲). یعنی هیچ‌کدام از این تحقیقات، به‌جز تحقیق سرب (۱۳۹۳) که آن‌هم از لحاظ روشی با تحقیق حاضر تفاوت دارد، معطوف به بررسی فردگرایی و جمع‌گرایی در فضای مجازی نبوده و هرکدام از آن‌ها با توجه به موضوع مورد مطالعه، مقیاسی را برای سنجش فردگرایی شبکه‌ای به‌کاربرده‌اند.

بنابراین با توجه به محدودیت‌هایی که شرح داده شد، فردگرایی شبکه‌ای موردنظر ولمن نه از حیث موضوع مورد بررسی و نه از حیث روش‌شناسی در عمل شاخصی در سطح فردی برای مطالعه شبکه‌های مجازی در اختیار این پژوهش قرار نمی‌دهد. به همین دلیل تلاش شده است تا با الهام و کمک گرفتن از نظریه فردگرایی شبکه‌ای و نیز ادبیات فردگرایی و جمع‌گرایی، این مفهوم متناسب با فضای مطالعاتی پژوهش حاضر بازتعریف شود. با توجه به این که در ادبیات نظری، فردگرایی اولویت منافع فردی بر منافع جمعی است در بازتعریف فردگرایی شبکه‌ای نیز این تعریف از فردگرایی مدنظر قرار گرفته است؛ بنابراین می‌توان فردگرایی شبکه‌ای را «پیوندها و تعلقات ضعیف در درون شبکه‌های اجتماعی مجازی و دنبال کردن منافع و علقه‌های فردی در شبکه‌ها

تعریف کرد. فردگرایی شبکه‌ای کمترین همدلی را با مشکلات دیگران در شبکه‌ها داشته و کمترین توجه را به مسائل جمعی دارد. برای فردگرایی شبکه‌ای می‌توان سه خصلت در نظر گرفت: «درگیری شبکه‌ای»، «حمایت-حامی شبکه‌ای» و «تعلق خاطر شبکه‌ای». درگیری شبکه‌ای وجه شبکه‌ای بودن این مفهوم است و حمایت-حامی و تعلق خاطر شبکه‌ای مربوط به وجه فردگرایی این مفهوم می‌شود و سمت‌وسوی تعاملات فردی یا جمعی را در شبکه‌های مجازی نشان می‌دهد. در ادامه این ابعاد به‌صورت دقیق شرح داده می‌شود:

۱. **درگیری شبکه‌ای:** این بُعد به حیات شبکه‌ای فرد ارتباط دارد؛ این‌که فرد چه مقدار از وقت خود را در چه تعداد از شبکه‌ها می‌گذراند و به‌طورکلی چقدر در شبکه‌های مجازی درگیر است.

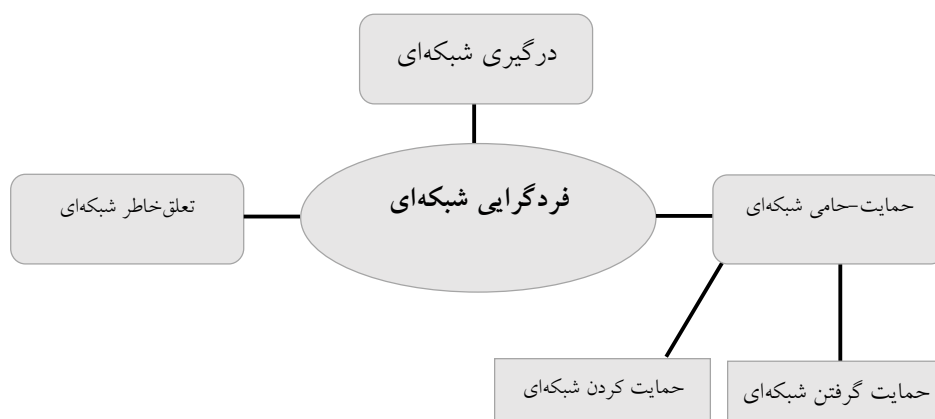
۲. **حمایت-حامی شبکه‌ای:** ولمن معتقد است افراد «بسیاری از نیازهای اجتماعی، عاطفی و اقتصادی خودشان را به‌جای گروه‌های کوچک با روابط محکم و مقید، درون این شبکه‌های گوناگون پراکنده تأمین می‌کنند» (Rainie & Wellman, 2012: 12). نتایج تحقیق (Tseng & Li, 2007) نیز نشان می‌دهد فردگرایی شبکه‌ای نمره بالایی در درخواست کمک از شبکه‌های اجتماعی برای حل مشکلات دارند؛ بنابراین حمایت شبکه‌ای نیز می‌تواند یکی از بُدهای این مفهوم در نظر گرفته شود؛ یعنی فرد چه میزان حمایت را از شبکه‌های مجازی دریافت می‌کند؛ اما این خصلت به‌خودی‌خود کافی نبوده و برای این‌که فردگرایی افراد را با این مفهوم مشخص کرد و همچنین با توجه به این‌که در ادبیات جامعه‌شناسی فردگرایی به معنای توجه به منافع فردی بدون در نظر گرفتن منافع دیگران است، با اضافه کردن «حامی» به حمایت کردن، می‌توان این ویژگی را بدین‌صورت تعریف کرد؛ حمایت-حامی شبکه‌ای کسی است که حمایت خود را از شبکه‌های مجازی دریافت می‌کند (حمایت گرفتن شبکه‌ای) اما خودش حامی دیگران نیست (عدم‌حمایت کردن شبکه‌ای)؛ به‌عبارت‌دیگر فردی که

مشکل خودش را در شبکه‌ها مطرح می‌کند اما اعتنایی به مشکلات دیگران نمی‌کند فردی فردگرا در شبکه مجازی یا به تعبیری دیگر حمایت-حامی شبکه‌ای است.

۳. **تعلق خاطر شبکه‌ای:** تریاندیس معتقد است اهداف فردی فردگرایان از اهداف گروهی آن‌ها مهم‌تر بوده و میزان وابستگی آن‌ها به جمع کمتر از جمع‌گرایان است و همچنین نگرش‌های جمعی در اولویت‌های فردی، تأثیر دارد (Singelis et al, 1995). (quotes Triandis 1995). تعلق خاطر شبکه‌ای نیز میزان وابستگی فرد به گروه‌های جمع‌گرایانه در شبکه‌های مجازی، امکان جدا شدن از گروه‌های جمعی در شبکه‌های مجازی، تأثیر شبکه در تصمیم‌گیری‌های فردی و به‌طور کلی تعلقات جمعی یا فردی افراد را نشان می‌دهد. یافته‌های تحقیق سربی (۱۳۹۳) نشان می‌دهد که در فیس‌بوک شرکت در کمپین‌های جمعی، بحث‌های کامنتی و علاقه به مسائل جمعی که کنش‌های جمع‌گرایانه محسوب می‌شوند وجود دارد؛ بنابراین توجه یا عدم توجه به مسائل جمعی نیز در ذیل مفهوم تعلق خاطر شبکه‌ای قرار داده شده است.

بنابراین با بُعد درگیری شبکه‌ای، وجه «شبکه‌ای» و با دو بُعد حمایت-حامی و تعلق خاطر شبکه‌ای، وجه «فردگرایی» در مفهوم فردگرایی شبکه‌ای تعریف می‌شود. سازوکار آن نیز بدین صورت است که فردگرای شبکه‌ای کسی است که پیوندها و تعلقات ضعیفی در درون شبکه‌های مجازی دارد و به دنبال منافع و علقه‌های فردی‌اش در این شبکه‌ها است. نقطه مقابل این فرد هم کسی است که تعلقات شبکه‌ای بالایی داشته و در شبکه‌ها به دنبال برآورده کردن تمنیات جمع‌گرایانه خودش است. به عبارت دقیق‌تر فردگرای شبکه‌ای کسی است که نخست در شبکه‌های مجازی حضور و فعالیت داشته و درکی کلی از شبکه مجازی را داشته باشد. بعدازاین که فرد این درگیری یا حضور در شبکه‌ها را تجربه می‌کند، حمایت-حامی شبکه‌ای و تعلق خاطر شبکه‌ای مشخص می‌کنند که سمت و سوی تعاملات فرد در شبکه‌ای مجازی فردگرایانه است یا غیر فردگرایانه یا به تعبیری جمع‌گرایانه؛ بنابراین فردی که درگیری شبکه‌ای بالایی

دارد، در شبکه‌ها به دنبال حمایت گرفتن از دیگران است (حمایت گرفتن شبکه‌ای بالا) ولی خودش اعتنایی به مشکلات دیگران ندارد یعنی حامی نیست (حمایت کردن شبکه‌ای پایین) و تعلق خاطر شبکه‌ای پایینی هم دارد، این فرد در مجموع کسی است که فردگرایی شبکه‌ای بالایی دارد. در غیر این صورت این فرد فردگرایی شبکه‌ای پایینی دارد که می‌توان با مسامحه^۱ آن را جمع‌گرای شبکه‌ای نامید؛ بنابراین فردگرایی شبکه‌ای کسی است که درگیری شبکه‌ای، حمایت گرفتن شبکه‌ای در مقابل عدم‌حمایت کردن شبکه‌ای و نیز عدم تعلق خاطر شبکه‌ای را داشته باشد. بر این مبنا ابعاد فردگرایی شبکه‌ای را می‌توان در مدل زیر خلاصه کرد:

شکل ۱- ابعاد فردگرایی شبکه‌ای

۳- روش‌شناسی

روش این پژوهش پیمایش بوده است. جمع‌آوری داده‌ها به وسیله پرسشنامه و تجزیه و تحلیل داده‌ها در بخش توصیفی به وسیله نرم‌افزار SPSS و در بخش آزمون مدل

۱. با مسامحه به این دلیل که هدف این تحقیق سنجش فردگرایی شبکه‌ای بوده است و سنجش جمع‌گرایی شبکه‌ای به عنوان شاخصی مستقل به دلیل محدودیت‌های تحقیق عملاً امکان‌پذیر نشد.

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۱۵

اندازه‌گیری توسط نرم‌افزار Lisrel انجام شده است. جامعه آماری این پژوهش را دانشجویان، کارمندان و اعضای هیئت علمی دانشگاه تربیت مدرس در نیمسال اول سال تحصیلی ۹۵-۹۶ تشکیل می‌دهند که شامل ۸۸۷۱ نفر دانشجو، ۹۹۵ نفر کارمند و ۷۱۴ نفر استاد و در مجموع ۱۰۵۸۰ نفر هستند. مهم‌ترین علت انتخاب این جامعه آماری محدودیت‌های پژوهش بوده است؛ اما برای این که حداکثر تنوع لحاظ شود این سه گروه انتخاب شده‌اند. همچنین به دلیل محدودیت‌های نمونه‌گیری احتمالی از جامعه آماری این پژوهش به خصوص استادان از شیوه نمونه‌گیری غیر احتمالی استفاده شده است. همان‌طور که دواس (۱۳۸۹) نیز می‌گوید زمانی که محقق به دنبال تعمیم یافته‌های نمونه به جمعیت نبوده و تنها در پی شاخص‌سازی یا بررسی آزمایشی الگوها و فرضیه‌سازی باشد می‌توان از نمونه‌گیری غیر احتمالی استفاده کرد (دواس: ۱۳۸۹: ۸۴) و یکی از اهداف این تحقیق شاخص‌سازی برای فردگرایی شبکه‌ای بود.

روش‌شناسانی مانند کرلینجر، ویتینگ و هومن (به نقل از ساعی، ۱۳۹۱) معتقدند که در نمونه‌گیری غیر احتمالی می‌توان به ازای هر متغیر ۳۰ تا ۱۰۰ نفر را انتخاب کرد. به استناد همین قاعده، با کسب نظر از متخصصان به دلیل آنکه یکی از متغیرها وضع فعالیت در دانشگاه تربیت مدرس بود به ازای هر یک از طبقات مورد بررسی (دانشجویان، کارمندان و استادان) به صورت مساوی ۵۰ نفر انتخاب شد. بنابراین حجم نمونه این تحقیق ۱۵۰ نفر از دانشجویان، کارمندان و استادان دانشگاه تربیت مدرس تعیین شده است.

ابزار گردآوری داده‌ها

مقیاس اندازه‌گیری فردگرایی شبکه‌ای بر پایه تعریف مفهومی که پیش‌تر ارائه شد به شرح جدول ۱ است.

جدول ۱- مقیاس فردگرایی شبکه‌ای

سؤال و گویه	معرف	بُعد	مفهوم
۱. در کدام یک از شبکه‌های اجتماعی مجازی عضویت دارید؟ اینستاگرام، ایمو ^۱ ، پین تر است ^۲ ، تلگرام، توییتر ^۳ ، فیس‌بوک، کلوب ^۴ ، گوگل پلاس ^۵ ، واتس‌آپ، وایبر و سایر.	۱. تعداد شبکه‌های مجازی که فرد عضویت دارد.	فردگرایی شبکه‌ای	فردگرایی شبکه‌ای
۲. در طول روز به‌طور متوسط چند ساعت را در شبکه‌های اجتماعی مجازی می‌گذرانید؟ اینستاگرام، ایمو، پین تر است، تلگرام، توییتر، فیس‌بوک، کلوب، گوگل پلاس، واتس‌آپ، وایبر و سایر.	۲. ساعات استفاده از شبکه‌های مجازی در طول روز. ۳. شبکه‌های اجتماعی		
۳. قبلاً در کدام یک از شبکه‌های اجتماعی مجازی عضویت داشته‌اید که اکنون عضو نیستید یا دیگر، فعالیتی ندارید؟	مجازی که فرد قبلاً عضو آن‌ها بوده است.		
۴. چند وقت است که عضو حداقل یکی از شبکه‌های اجتماعی مجازی هستید؟ کمتر از شش ماه، حدود شش ماه تا یک سال، حدود یک تا دو سال، حدود دو تا چهار سال، حدود پنج تا هفت سال، هفت سال به بالا.	۴. مدت زمان عضویت فرد در شبکه‌های اجتماعی مجازی. ۵. میزان فعالیت فرد در شبکه‌های اجتماعی		
۵. به‌طور کلی خودتان را چقدر در شبکه‌های اجتماعی مجازی فعال می‌دانید؟ خیلی زیاد، زیاد، تا حدودی زیاد، تا حدودی کم، کم، خیلی کم.	مجازی (دیدن عکس، کلیپ و صفحات دیگران، خواندن مطالب، لایک کردن، به اشتراک گذاشتن، مطلب گذاشتن، کامنت گذاشتن، بحث و گفتگو).		
۶. لطفاً با انتخاب بین صفر تا ۱۰ (صفر؛ اصلاً و ۱۰؛ بیشتر) مشخص کنید هر یک از کارهای زیر را چقدر در شبکه‌های اجتماعی مجازی انجام می‌دهید؟ دیدن عکس، کلیپ و صفحات، لایک کردن، خواندن مطالب، به اشتراک گذاشتن، کامنت گذاشتن، مطلب گذاشتن، بحث و گفتگو.	دیدن عکس، کامنت گذاشتن، بحث و گفتگو).		
۷. آیا کانالی در تلگرام دارید که مدیر (ادمین) آن باشید؟			

1. Imo
2. Pinterest
3. Twitter
4. Cloob
5. Google Plus

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۱۷

<p>۱. احساس تنهایی یا مشکل عاطفی‌ام را در شبکه‌های اجتماعی مجازی به اشتراک می‌گذارم.</p>	<p>شبکه‌های مجازی</p>	<p>منظور از حمایت - حامی شبکه‌ای کسی است که نیاز حمایتی (روحی، عاطفی و...) خودش را در شبکه‌های اجتماعی مجازی مطرح می‌کند و به دنبال حامی می‌گردد ولی خودش حامی دیگران نیست و به مشکلات دیگران توجهی نمی‌کند.</p>	<p>حمایت-حامی شبکه‌ای</p>
<p>۲. از شبکه‌های اجتماعی مجازی احساس همدلی یا همدردی دریافت می‌کنم.</p>			
<p>۳. در شبکه اجتماعی مجازی من افرادی هستند که در مواقع نیاز می‌توانم روی کمک آن‌ها حساب کنم.</p>			
<p>۴. وقتی در شبکه‌های اجتماعی مجازی با مشکل کسی مواجه می‌شوم با او همدلی می‌کنم.</p>	<p>شبکه‌های مجازی</p>		
<p>۵. مشکلات افراد در شبکه‌های اجتماعی مجازی نظر مرا جلب نمی‌کند.</p>			
<p>۶. در صورت درخواست کمک دیگران در شبکه‌های اجتماعی مجازی سعی می‌کنم به آن‌ها کمک کنم.</p>			
<p>۱. به دلیل ارتباط بیشتر با خانواده، خویشاوندان و دوستانی که رابطه صمیمی با آن‌ها دارم از شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده می‌کنم.</p>	<p>۱. میزان وابستگی فرد به گروه‌های جمع‌گرایانه در شبکه‌های مجازی. ۲. امکان جدا شدن از گروه‌های جمعی در فضای مجازی. ۳. تصمیم‌گیری‌های فردی تحت تأثیر شبکه‌های اجتماعی مجازی. ۴. توجه به مسائل جمعی یا فردی در شبکه‌های مجازی.</p>	<p>تعلق خاطر شبکه‌ای</p>	
<p>۲. شبکه‌های اجتماعی مجازی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی من مانند شرکت در انتخابات و... تأثیرگذار بوده‌اند.</p>			
<p>۳. ترجیح می‌دهم در هیچ گروهی (گروه‌های تلگرام یا واتس‌آپ یا...) در شبکه‌های اجتماعی مجازی عضو نباشم.</p>			
<p>۴. هر وقت که دلم بخواهد به‌راحتی می‌توانم گروه‌هایی (گروه‌های تلگرام یا واتس‌آپ یا...) که در شبکه‌های اجتماعی مجازی عضو آن هستم را ترک کنم.</p>			
<p>۵. در بحث‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی شکل می‌گیرد مشارکت می‌کنم (کامنت گذاشتن، گفتگو در گروه‌های مجازی و...).</p>			
<p>۶. وقتی گروهی در شبکه‌های اجتماعی مجازی مُخل آسایشم شود به‌سادگی آن را ترک می‌کنم حتی اگر گروه خانوادگی باشد.</p>			
<p>۷. در تصمیم‌گیری‌هایم معمولاً از افرادی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی با آن‌ها ارتباط دارم کمک می‌گیرم.</p>			
<p>۸. در هیچ صورتی حاضر نیستم از گروه‌هایی (گروه‌های تلگرام یا واتس‌آپ یا...) که در شبکه‌های اجتماعی مجازی عضو آن‌ها هستم خارج شوم.</p>			
<p>۹. در اغلب کمپین‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی شکل می‌گیرد، شرکت یا آن‌ها را دنبال می‌کنم.</p>			

نحوه شاخص سازی بدین صورت بود که برای درگیری شبکه‌ای ابتدا «تعداد شبکه‌های اجتماعی مجازی که فرد عضو هست» (سؤال ۱) شمارش کرده و آن‌ها با یکدیگر جمع و سپس «تعداد ساعت‌هایی که فرد در این شبکه‌ها می‌گذراند» (سؤال ۲) نیز با یکدیگر جمع زده شد. پاسخ‌های سؤال ۳ (قبلاً در کدام یک از شبکه‌های اجتماعی مجازی عضویت داشته‌اید که اکنون عضو نیستید یا دیگر، فعالیتی ندارید؟) نیز بر مبنای تعداد شبکه‌هایی که فرد در پرسشنامه نوشته بود شمارش و باهم جمع زده شد. این سه سؤال سپس به سطح اندازه‌گیری رتبه‌ای پنج مقوله‌ای تبدیل شد. در سؤال ۶ ابتدا فعالیت‌ها به ترتیب وزن آن‌ها در یک پیوستار ۷ قسمتی به صورت زیر رتبه‌بندی شده است:

دیدن عکس، کلیپ و صفحات (۱)، لایک کردن (۲)، خواندن مطالب (۳)، به اشتراک گذاشتن (۴)، کامنت گذاشتن (۵)، مطلب گذاشتن (۶) و بحث و گفتگو (۷). «ادمین یا مدیر کانال تلگرام» را نیز به عنوان آخرین فعالیت با وزن ۸ اضافه^۱ و هر کدام از این فعالیت‌ها در وزن خود ضرب شد. سپس همه این سؤالات به بازه صفر تا صد^۲ تبدیل و در آخر برای ساختن شاخص نهایی درگیری شبکه‌ای، متغیرهای صفر تا صد شده باهم جمع و تقسیم بر تعداد شد. این متغیر در مجموع با احتساب سؤال‌های شماره ۶ با ۱۳ سؤال ساخته شده است. برای بقیه ابعاد، گویه‌ها با یکدیگر جمع و تقسیم بر تعداد گویه‌ها شده و در آخر به بازه صفر تا صد تبدیل شدند. طبق تعریف مفهومی از فردگرایی شبکه‌ای، فردگرایی شبکه‌ای کسی است که درگیری شبکه‌ای، حمایت خواستن شبکه‌ای، عدم حمایت کردن شبکه‌ای و عدم تعلق خاطر شبکه‌ای دارد. به همین دلیل برای ساختن شاخص فردگرایی شبکه‌ای باید حمایت کردن شبکه‌ای و

۱. ادمین یا مدیر کانال تلگرام در سؤال جداگانه‌ای پرسیده شده بود و با این پیش فرض اضافه شد که مدیر کانال در تلگرام بودن به معنای درگیری بیشتری در شبکه‌ها است و می‌تواند بالاترین وزن را به خود اختصاص دهد.
 ۲. این کار به این دلیل صورت گرفته است که همه نمرات به نوعی استاندارد شده و معنای آن‌ها مشهودپذیرتر گردد (دواس، ۱۳۸۹: ۲۶۷).

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۱۹

تعلق خاطر شبکه‌ای به «عدم حمایت شبکه‌ای» و «عدم تعلق خاطر شبکه‌ای» تبدیل می‌شد. از این رو ابتدا سؤالات این دو بُعد (حمایت کردن شبکه‌ای و تعلق خاطر شبکه‌ای) معکوس، سپس همه آن‌ها باهم جمع و تقسیم بر تعداد شده و به بازه صفر تا صد تبدیل شد.

۵- یافته‌ها

در بخش یافته‌ها نخست اعتبار^۱ و پایایی^۲ ابزار تحقیق و سپس یافته‌های توصیفی بررسی خواهد شد.

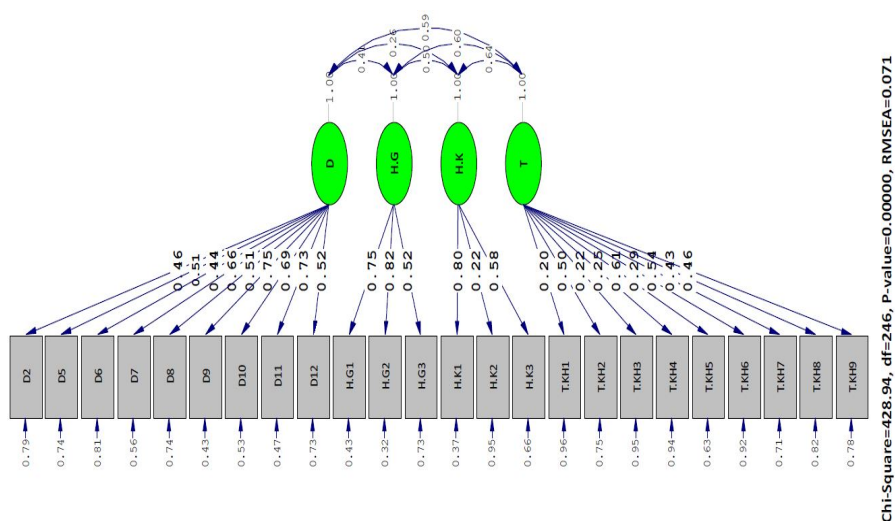
برای بررسی کیفیت ابزار ساخته شده از اعتبار و پایایی استفاده شده است؛ بدین ترتیب که بعد از کسب نظر از متخصصان و تأیید اعتبار صوری^۳ مدل اندازه‌گیری، برای اطمینان از پایایی از ضریب آلفای کرونباخ^۴ استفاده شده که نتایج آن در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۲- مقادیر ضرایب آلفای کرونباخ

متغیر	تعداد گویه‌ها یا سؤالات	ضریب آلفای کرونباخ
درگیری شبکه‌ای	۱۳	۰,۷۹۵
حمایت گرفتن شبکه‌ای	۳	۰,۷۰۶
حمایت کردن شبکه‌ای	۳	۰,۵۴۲
تعلق خاطر شبکه‌ای	۹	۰,۶۱۸
فردگرایی شبکه‌ای	۲۸	۰,۴۵۳

-
1. Validity
 2. Reliability
 3. Face validity
 4. Cronbach's alpha

برای بررسی اعتبار سازه^۱ نیز از تحلیل عامل تأییدی^۲ که با تکنیک مدل‌سازی معادلات ساختاری^۳ و با نرم‌افزار Lisrel محاسبه می‌شود، استفاده شده است (شکل ۲). شایان‌ذکر است که سؤالات شماره ۱، ۳، ۴ و ۱۳ درگیری شبکه‌ای به دلیل این که مقدار T آن‌ها کمتر از ۱,۹۶ و غیر معنادار بود از مدل حذف شدند. در شکل ۲ مقادیر بار عاملی هر یک از متغیرهای مشاهده‌شده نشان داده شده است.

شکل ۲- نتایج تحلیل عامل تأییدی برای مدل اندازه‌گیری فردگرایی شبکه‌ای

در مدل‌سازی معادلات ساختاری برای سنجش تناسب مدل مفهومی با داده‌های تجربی از شاخص‌های نیکویی برازش^۴ استفاده می‌شود که نتایج آن در جدول ۳ آمده است. بررسی این شاخص‌ها نشان می‌دهد که مدل فردگرایی شبکه‌ای ساخته شده در این تحقیق نیاز به اصلاح و سنجش دوباره دارد. علت این امر حجم نمونه پایین، نمونه‌گیری غیر احتمالی و جدید بودن مقیاس می‌تواند باشد که باید در تحقیقات آتی به این مسائل توجه شود.

1. Construct validity
2. Confirmatory factor analysis
3. Structural equation modeling
4. goodness-of-fit indices

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۲۱

جدول ۳- شاخص‌های نیکویی برازش

شاخص	دامنه قابل قبول	مقدار به دست آمده
X^2/df	۲ تا ۳	۱,۷۴
RMSEA	۰,۰۵ تا ۰,۰۸	۰,۰۷۱
NFI	۰,۹۰ تا ۰,۹۵	۰,۷۸
NNFI	۰,۹۵ تا ۰,۹۷	۰,۸۷
CFI	۰,۹۵ تا ۰,۹۷	۰,۸۹
GFI	۰,۹۰ تا ۰,۹۵	۰,۸۱
AGFI	۰,۸۵ تا ۰,۹۵	۰,۷۶

منبع: Schermelleh-Engel & Moosbrugger (2003)

بر مبنای داده‌های جمع‌آوری شده ۵۷ نفر (۳۸ درصد) زن و ۹۳ نفر (۶۲ درصد) مرد بوده و میانگین سن ۳۳,۶۳ است. در ادامه نتایج توصیفی فردگرایی شبکه‌ای و ابعاد آن بحث و بررسی می‌شود.

جدول ۴- شاخص‌های مرکزی و پراکندگی

متغیر	مد	میانه	میانگین	واریانس	انحراف معیار	ضریب چولگی	ضریب کشیدگی	حداقل	حداکثر
فردگرایی شبکه‌ای	۴۳,۷۳	۴۵,۳۱	۴۵,۶۷	۴۸,۵	۶,۹۶	۰,۱۲۶	-۰,۳۲۳	۲۶,۶۸	۶۱,۳
درگیری شبکه‌ای	۲۹,۷۹	۳۷,۰۸	۳۷,۹۲	۲۲۰,۷۶	۱۴,۵۸	۰,۱۲۸	-۰,۳۸	۵,۴۲	۷۵,۲۸
حمایت گرفتن شبکه‌ای	۳۳,۳۳	۳۳,۳۳	۳۲,۹۵	۴۹۲,۳۹	۲۲,۱۹	۰,۱۳۵	-۱,۰۵۶	۰	۸۰
حمایت کردن شبکه‌ای	۵۳,۳۳	۵۳,۳۳	۵۱,۲۸	۳۰۹,۵۸	۱۷,۵۹	-۰,۵۲۹	۰,۱۹۹	۰	۸۶,۶۷
تعلق خاطر شبکه‌ای	۴۲,۲۲	۳۷,۷۷	۳۶,۸۸	۱۵۳,۶۳	۱۲,۳۹	-۰,۲۵۵	-۰,۱۸۴	۰	۶۸,۸۹

یافته‌های به‌دست‌آمده میانگین فردگرایی شبکه‌ای را ۴۵,۶۷ نشان می‌دهد که این مقدار در سطح متوسطی قرار دارد^۱. مقادیر حداقل (۲۶,۶۸) و حداکثر (۶۱,۳) نیز نشان می‌دهد که اکثریت افراد مطالعه شده فردگرایی شبکه‌ای متوسطی دارند و افرادی با فردگرایی شبکه‌ای خیلی بالا و خیلی پایین در نمونه وجود ندارند. پراکنش داده‌ها حول میانگین فردگرایی شبکه‌ای ۶,۹۶ واحد است که چون این مقدار از میانگین فاصله نسبتاً زیادی دارد نشان از همگن بودن نمونه آماری دارد. از نظر شکل توزیع نیز چولگی ۰,۱۲۶ و کشیدگی ۰,۳۲۳- بوده و این مقادیر بین ۰,۱ و ۰,۵ است، بنابراین شدت چولگی و کشیدگی بسیار کم بوده و توزیع فردگرایی شبکه‌ای متقارن است.

مقادیر بسیار نزدیک میانه، مد و میانگین به هم نیز نشان دیگری بر نرمال بودن توزیع فردگرایی شبکه‌ای است. داده‌های به‌دست‌آمده درگیری شبکه‌ای پایینی را نشان می‌دهند. میانه با مقدار ۳۷,۰۸ نشان از این دارد که نیمی از افراد درگیری شبکه‌ای پایین‌تر و نیمی دیگر بالاتر از این مقدار را دارند. میانگین ۳۷,۹۲ و ضریب چولگی ضعیف ۰,۱۲۸ نیز حاکی از آن است که درگیری شبکه‌ای اکثریت افراد از میانگین پایین‌تر و درگیری شبکه‌ای اقلیتی کوچک از افراد از میانگین بالاتر است؛ بنابراین اکثریت افراد درگیری شبکه‌ای پایین‌تر از مقدار ۳۷,۹۲ را دارند. حمایت گرفتن شبکه‌ای نیز در مقایسه با حمایت کردن شبکه‌ای میانگین پایینی را نشان می‌دهد. میانه ۳۳,۳۳ برای حمایت گرفتن شبکه‌ای گویای این است که نیمی از افراد حمایت گرفتن شبکه‌ای پایین‌تر و نیمی دیگر بالاتر از این مقدار را دارند. میانگین حمایت گرفتن شبکه‌ای نیز ۳۲,۹۵ است، اما برای حمایت کردن شبکه‌ای داده‌های به‌دست‌آمده مقادیر بالایی را نشان می‌دهند. میانگین ۵۱,۲۸ و ضریب چولگی ۰,۵۲۹- برای این بُعد گویای

۱. به دلیل اینکه فردگرایی شبکه‌ای برای اولین بار با این مقیاس اندازه‌گیری شده است، از این رو مبنایی برای مقایسه این نتایج وجود ندارد و مقادیر به‌دست‌آمده با معیار نظری (صفر تا ۳۳,۳۳ درصد: پایین، ۳۳,۳۳ تا ۶۶,۶۶ درصد: متوسط و ۶۶,۶۶ درصد: بالا) تحلیل شده‌اند.

این است که نمره اکثریت افراد از میانگین بالاتر است و نمره بقیه افراد پایین‌تر است. تعلق خاطر شبکه‌ای افراد نیز میانگین (۳۶,۸۸) متوسط به پایینی را نشان می‌دهد.

۶- بحث و نتیجه‌گیری

نتایج به‌دست‌آمده برای نمونه مطالعه شده^۱ گویای این است که میانگین حمایت کردن شبکه‌ای و تعلق خاطر شبکه‌ای بیشتر از حمایت گرفتن شبکه‌ای است؛ بنابراین به نظر می‌رسد حامی بودن بیشتر در شبکه‌های مجازی به نسبت حمایت خواهی نشان از جمع‌گرایی بیشتر دارد. میزان تعلق خاطر شبکه‌ای نیز بیش از حمایت گرفتن شبکه‌ای است اما خود به‌تنهایی مقدار بالایی را نشان نمی‌دهد؛ اما می‌توان نگاهی جزئی‌تر به گویه‌های تعلق خاطر شبکه‌ای داشت؛ بر مبنای یافته‌ها بیشترین موافقت (۷۶,۱ درصد) با گویه «به دلیل ارتباط بیشتر با خانواده، خویشاوندان و دوستانی که رابطه صمیمی با آن‌ها دارم از شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده می‌کنم» است که تعلق خاطر بالا به گروه‌های خانوادگی، خویشاوندی و گروه‌های صمیمی را نشان می‌دهد. در مورد بقیه گویه‌ها یافته‌ها کم‌وبیش میزان عدم تعلق خاطر را بیشتر از تعلق خاطر نشان می‌دهند. نکته دیگر در مورد پایین بودن میانگین درگیری شبکه‌ای است (۳۷,۹۹ درصد) که این کمتر بودن به ویژگی‌های جامعه آماری این تحقیق برمی‌گردد که شامل دانشجویان (کارشناسی ارشد و دکتری)، کارمندان و استادان است.

به‌طورکلی می‌توان گفت کنش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه در سطوح مختلف در شبکه‌های اجتماعی مجازی دیده می‌شوند. بر مبنای یافته‌ها فردگرایی در شبکه‌های مجازی در «تعلق کم نسبت به گروه‌های جمعی مجازی» وجود دارد و کنش‌های جمعی در قالب حمایت، همدلی و به‌نوعی دگرخواهی در شبکه‌های اجتماعی دیده می‌شود و

۱. با توجه به نمونه‌گیری غیر احتمالی نتایج بحث شده در این قسمت فقط مربوط به نمونه مطالعه شده بوده و قابل تعمیم به جامعه بزرگ‌تر نیست.

خانواده‌گرایی و خویشاوندگرایی نیز در شبکه‌های مجازی وجود دارد. در سطح کنش‌های اجتماعی نیز با توجه به گویه‌های «شبکه‌های اجتماعی مجازی در تصمیم‌گیری‌های سیاسی من مانند شرکت در انتخابات و... تأثیرگذار بوده است»، «در بحث‌های اجتماعی، سیاسی و اقتصادی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی شکل می‌گیرد مشارکت می‌کنم (کامنت گذاشتن، گفتگو در گروه‌های مجازی و...)» و «در اغلب کمپین‌هایی که در شبکه‌های اجتماعی مجازی حول منافع جمعی شکل می‌گیرد، شرکت می‌کنم» افراد تا حدودی در این کنش‌های جمعی شرکت می‌کنند.

در مورد کنش‌های جمع‌گرایانه در شبکه‌های مجازی موضوع مهمی که می‌توان در مورد آن بحث کرد «خانواده‌گرایی در شبکه‌های اجتماعی مجازی» است که با نام «خانواده‌ی شبکه‌ای» (عباسی شوازی و عباسی آتسگاه، ۱۳۹۷) نیز از آن نام برده شده است. فرهنگ خانواده‌گرایی و مذهب به‌عنوان دو عرصه مهم جمع‌گرایی ایرانیان در سفرنامه‌ها نام برده شده است (وثوقی؛ میرزایی؛ رحمانی، ۱۳۸۴) که در پیمایش‌های مختلف ملی نیز به اثبات رسیده است (برای مثال نگاه کنید به پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، ۱۳۸۱؛ طرح بررسی و سنجش شاخص‌های فرهنگ عمومی کشور، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۱). همان‌طور که گفته شد بیشترین موافقت افراد مورد مطالعه در بُعد تعلق‌خاطر شبکه‌ای با گویه «به دلیل ارتباط بیشتر با خانواده، خویشاوندان و دوستانی که رابطه صمیمی با آن‌ها دارم از شبکه‌های اجتماعی مجازی استفاده می‌کنم» بوده است. همچنین یافته‌های دیگری که در این پژوهش به‌دست آمده بود نشان داد که ۹۷،۲ درصد از افراد اعلام کرده‌اند که در شبکه‌های مجازی با خانواده خود در ارتباط هستند و تنها ۷،۲ درصد هیچ ارتباطی با اعضای خانواده خود ندارند. ۹۴،۵ درصد از افراد نیز با اقوام و خویشاوندانشان در شبکه‌های مجازی در تماس هستند.

یافته‌های دیگر نشان داد که تنها ۸ درصد از افراد در گروه‌های خانوادگی و فAMILI عضویت ندارند و ۹۸ درصد حداقل عضو یک گروه تلگرامی از نوع خانوادگی و فAMILI هستند. میزان عدم فعالیت در این نوع گروه‌ها نیز تنها ۹،۴ درصد گزارش شده

است و بقیه افراد میزانی از فعالیت در این گروه‌ها را دارند که ۲۴٫۸ درصد فعالیت زیادی داشتند. همان‌گونه که پیش‌تر بحث شد تعلق‌خاطر شبکه‌ای نیز بیشتر در گویه‌های مربوط به خانواده، خود را نشان می‌دهد. همچنین ۲۲ درصد از کسانی که مدیر گروه در تلگرام هستند، گروهشان از نوع خانوادگی است. پیران (۱۳۷۶)، به نقل از شیانی و دیگران، (۱۳۹۱) ایرانیان را در عرصه‌های خصوصی مانند خانواده، مشارکت طلب و در عرصه عمومی فردگرا و غیر مشارکتی می‌داند که به‌نوبه خود بر تأثیر نهاد خانواده در عرصه خصوصی افراد تأکید دارد. میرزایی (۱۳۸۴) نیز معتقد است اساساً در ایران فردیت به شکل مصطلح غربی آن شکل نگرفته و به دلیل ویژگی‌های خاص اجتماعی در ایران، فردیت ایرانی، «فردیتی خانواده‌گرا» است. در این پژوهش اکثریت افراد با هر میزان از فردگرایی شبکه‌ای به‌نوعی درگیر خانواده‌گرایی در شبکه‌های مجازی هستند و شاید بتوان امروزه از «فردیت خانواده‌گرا در شبکه‌های مجازی» نیز سخن گفت.

یکی دیگر از امکان‌های جمعی شبکه‌های مجازی ایجاد کمپین‌های مجازی است و همان‌طور که پیش‌تر نشان داده شد تا حدودی افراد مورد مطالعه در آن‌ها شرکت می‌کنند؛ این امکان‌ها باعث شده است تا برخی جامعه‌شناسان از «توان مردم‌سازی» در شبکه‌های مجازی صحبت کنند (رضایی، ۱۳۹۴: ۲۹۶). البته برای اثبات همه نتایج و ادعاهای مطرح‌شده در این پژوهش نیاز به مطالعات بیشتری است. سخن آخر این که مقیاس فردگرایی شبکه‌ای ساخته‌شده در این تحقیق می‌تواند الگوی مناسبی در مطالعه فردگرایی در فضای مجازی باشد، اما همان‌طور که پیش‌تر اشاره شد به دلیل محدودیت‌های تحقیق از جمله حجم نمونه کم، نمونه‌گیری غیر احتمالی و جدید بودن مقیاس، پیشنهاد می‌شود که در تحقیقات آتی مدل فردگرایی شبکه‌ای، مورد مفهوم‌پردازی دقیق‌تر قرار گرفته و اصلاح شود تا اعتبار مدل اندازه‌گیری بهبود یابد.

پیشنهاد دیگر ساخت شاخص جمع‌گرایی شبکه‌ای است تا با سنجش آن بتوان به شناخت دقیق‌تری از جمع‌گرایی در شبکه‌های مجازی دست‌یافت.

منابع

- آزاد ارمکی، تقی. (۱۳۸۷). «از جمع‌گرایی تا فردگرایی افراطی ایرانیان»، اعتماد ملی، ۸ اردیبهشت.
- اسعدی، سید محمد و دیگران. (۱۳۸۵). «رابطه فردگرایی و جمع‌گرایی با شیوه دانستن مستقل و ارتباطی در دانشجویان ایرانی و آمریکایی»، تازه‌های علوم شناختی. شماره ۲۹.
- اعظم آزاده، منصوره؛ توکلی، عاصفه. (۱۳۸۶). «فردگرایی، جمع‌گرایی و دینداری»، انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات. شماره ۹.
- ایران‌نژاد، علیرضا. (۱۳۸۵). تدوین مبانی و مفروض‌های فرهنگ کشور. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- بارانی، مرتضی. (۱۳۹۲). «بررسی عوامل مؤثر بر پدیده فردگرایی در بین دانشجویان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشکده ادبیات و علم انسانی، دانشگاه کاشان.
- بهروان، حسین؛ علیزاده، اعظم. (۱۳۸۶). «بررسی فردگرایی و عوامل مؤثر بر آن در بین دانشجویان دانشگاه فردوسی مشهد»، مجله علوم اجتماعی، شماره ۱۰.
- بیدل، پری‌ناز؛ محمودزاده، علی‌اکبر، صادقی، احمد. (۱۳۹۳). «رابطه اعتماد اجتماعی با فردگرایی افراطی در شهر مشهد»، رفاه اجتماعی. سال چهاردهم، شماره ۵۵.
- پیرخایفی، علیرضا. (۱۳۸۶). «تأثیر فرهنگ فردگرایی و جمع‌گرایی بر خلاقیت دانشجویان»، رهبری و مدیریت آموزشی، سال اول؛ شماره ۱.
- تریاندیس، هری س. (۱۳۸۸). فرهنگ و رفتار اجتماعی. ترجمه نصرت فتی، تهران: نشر رسانش.
- جوادی یگانه، محمدرضا. (۱۳۸۸). «جمع‌گرایی ایرانی در عزاداری حسینی»، محمدرضا جوادی یگانه. بازنشانی شده در: ۷ اردیبهشت ۱۳۹۷ به نشانی:
<http://mrjavadi.com/?PageName=news&ID=318&Language>
- جوادی یگانه، محمدرضا؛ هاشمی، سید ضیاء. (۱۳۸۷). «نگاهی جدید به مناقشه فردگرایی و جمع‌گرایی در جامعه‌شناسی»، نامه علوم اجتماعی، شماره ۳۳.

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۲۷

- حکیم جوادی و دیگران. (۱۳۹۱). «رابطه فردگرایی / جمع‌گرایی افقی و عمودی با هویت قومی در زنان و مردان ترکمن»، *پژوهش‌های روان‌شناسی اجتماعی*. دوره ۲، شماره ۶.
- خواجه‌نوری، بیژن؛ پرنیان، لیلا؛ جعفری، مازیار. (۱۳۹۲). «مطالعه رابطه جهانی‌شدن فرهنگی با فردگرایی و جمع‌گرایی جوانان مورد مطالعه: شهر شیراز»، *جامعه‌شناسی کاربردی*. سال بیست و چهارم، شماره ۴.
- دواس، دی. ای. (۱۳۸۹). *پیمایش در تحقیقات اجتماعی*. ترجمه: هوشنگ ناییب، تهران: نشر نی.
- رضایی، محمد. (۱۳۹۴). *شکاف‌های جامعه ایرانی*. تهران: انتشارات آگاه.
- رضایی دولت‌آباد، بیتا. (۱۳۹۲). «بررسی فردگرایی-جمع‌گرایی و آثار و پیامدهای آن در میان دانشجویان دانشگاه پیام نور مرکز تهران». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی*، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه پیام نور مرکز تهران.
- ریتزر، جورج. (۱۳۸۷). *نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر*. ترجمه: محسن ثلاثی، تهران: انتشارات علمی.
- ساعی، علی. (۱۳۹۱). *روش تحقیق در علوم اجتماعی با رهیافت عقلانیت اعتقادی*. تهران: انتشارات سمت.
- سامانی، سیامک؛ لطیفیان، مرتضی. (۱۳۸۴). «بررسی رابطه خود-مهارى، جمع‌گرایی و ارزش‌های خانوادگی و اجتماعی در گروهی از دانشجویان دانشگاه شیراز»، *مجله علوم اجتماعی و انسانی دانشگاه شیراز*. دوره بیست و دوم، شماره چهارم.
- سربى، محبوبه. (۱۳۹۳). «شبکه‌های مجازی، پیدایش فردگرایی شبکه‌ای». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد مطالعات فرهنگی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه علم و فرهنگ*.
- شهریارى، زهره. (۱۳۹۲). «نقش تنوع وسایل ارتباطی در فردگرایی شبکه با تأکید بر رویکرد توانایی اجتماعی». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده علوم اجتماعی و اقتصاد، دانشگاه الزهرا (س)*.
- شیانی، ملیحه؛ رضوی الهاشم، بهراد؛ دلپسند، کامل. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل اجتماعی مؤثر بر مشارکت شهروندان در مدیریت امور شهری تهران»، *فصلنامه علمی تخصصی مطالعات شهری*. سال دوم، شماره چهارم.

- طالبی، ابوتراب؛ بحری، امیرحسین. (۱۳۹۳). «بررسی میزان چگونگی جمع‌گرایی در مسئولیت‌پذیری اجتماعی (مطالعه موردی شهروندان شهر کاشان)»، *فصلنامه علوم اجتماعی*. شماره ۶۶.
- عباسی شوازی، محمد تقی؛ عباسی آتشگاه، پروین. (۱۳۹۷)، «ایتترنت، خانواده شبکه‌ای و زمان خانواده: چگونه تکنولوژی‌های نوین ارتباطی روابط خانوادگی را متأثر می‌کنند؟»، *مطالعات رسانه‌های نوین*. سال چهارم، شماره ۱۴.
- فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۸۹). «فردگرایی ایرانیان»، *شرق*، ۲۰ تیر.
- فاضلی، نعمت‌الله. (۱۳۹۰). «تقابل ارزش‌های فردگرایانه و جمع‌گرایانه»، *مهرنامه*. شماره ۱۹.
- فرهادی، مرتضی. (۱۳۷۳). *فرهنگ یاریگری در ایران، درآمدی به جامعه‌شناسی و مردم‌شناسی تعاون، ج ۱: یاریگری سنتی در آبیاری و کشتکاری*. تهران: مرکز نشر دانشگاهی.
- قاضی مرادی، حسن. (۱۳۸۴). *در پیرامون خودمداری ایرانیان*. تهران: نشر اختران.
- قانع‌راد، محمدمبین. (۱۳۷۹). «فردگرایی ایرانی و توسعه‌نیافتگی»، *اطلاعات سیاسی - اقتصادی*. شماره ۱۵۱ و ۱۵۲.
- کبیری، کامبیز. (۱۳۸۶). «بررسی فردگرایی و جمع‌گرایی و آثار آن در سطح تحلیل خرد و کلان». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد پژوهش علوم اجتماعی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، دانشگاه شهید بهشتی*.
- گزارش طرح بررسی و سنجش شاخص‌های فرهنگ عمومی کشور (شاخص‌های غیرثبتی). (۱۳۸۹). به سفارش شورای فرهنگ عمومی کشور، تهران: مؤسسه انتشارات کتاب نشر.
- گزارش طرح بررسی و سنجش شاخص‌های فرهنگ عمومی کشور (شاخص‌های غیر ثبتی). (۱۳۹۰). به سفارش شورای فرهنگ عمومی کشور، تهران: شرکت پژوهشگران خبره پارس.
- محمودی، زینب. (۱۳۹۱). «بررسی عوامل مؤثر بر کنش‌های فردگرایانه». *پایان‌نامه کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی، دانشکده اقتصاد و علوم اجتماعی، دانشگاه شهید چمران اهواز*.
- مسجدجامعی، احمد. (۱۳۷۷). «مشارکت فرهنگی و فرهنگ مشارکت»، *پیوند*. شماره ۲۳۱.
- معیدفر، سعید؛ دربندی، سید علیرضا. (۱۳۸۵). «بررسی رفتار و نگرش جمع‌گراانه شهروندان تهرانی»، *مجله جامعه‌شناسی ایران*. شماره ۲۷.
- معیدفر، سعید؛ صبوری خسروشاهی، حبیب. (۱۳۸۹). «بررسی میزان فردگرایی فرزندان در خانواده»، *پژوهش‌نامه علوم اجتماعی*. سال چهارم، شماره ۴.

تحلیل فردگرایی در شبکه‌های اجتماعی ... ۲۹

- موحدی، مسعود. (۱۳۹۰). *تعیین ویژگی‌های فرهنگ اسلامی- ایرانی*. تهران: دبیرخانه شورای عالی انقلاب فرهنگی.
- میرزایی، حسین. (۱۳۸۴). «بررسی جامعه‌شناختی فردگرایی در ایران (با تأکید بر پیمایش ساکنین شهر تهران)»، *رساله دکتری جامعه‌شناسی*، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه تهران.
- نراقی، حسن. (۱۳۸۵). *جامعه‌شناسی خودمانی (چرا درمانده‌ایم؟)*. تهران: نشر اختران.
- نیکوگفتار، منصوره. (۱۳۹۳). «تفاوت‌های جنسیتی در سلامت اجتماعی: نقش فردگرایی- جمع‌گرایی»، *رفاه اجتماعی*. سال چهاردهم، شماره ۵۳.
- وبر، ماکس. (۱۳۸۸). *اخلاق پروتستانی و روح سرمایه‌داری*. ترجمه: عبدالکریم رشیدیان و پریسا منوچهری کاشانی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، دفتر طرح‌های ملی. (۱۳۸۱). *ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، یافته‌های پیمایش در ۲۸ استان کشور*، ویرایش اول، تهران: دفتر انتشارات طرح پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌ها.
- وثوقی، منصوره؛ میرزایی، حسین؛ رحمانی، جبار. (۱۳۸۴). «فردگرایی و جمع‌گرایی ایرانیان از دید سیاحان خارجی»، *انجمن ایرانی مطالعات فرهنگی و ارتباطات*. شماره ۲.
- An, S. (2010). "The Rise of Networked Individualism and the Possibility of New Democracy: A Case Study of the 2008 Candlelight Protest in South Korea", *Cyber Society and Culture*. Vol. 1, No. 1, pp. 145-175.
- Boase, J. et al. (2006). "The Strength of Internet Ties". *Pew Internet & American Life Project*.
- Haythornthwaite, B & Wellman, B. (2002). "The Internet in Everyday Life: An Introduction". In: *The Internet in Everyday Life*. Haythornthwaite, B. & Wellman B, eds. Oxford: Blackwell. pp. 3-41.
- Chua, V. (2013). "Contextualizing 'Networked Individualism': The interplay of social categories, role relationships and tasks", *Current Sociology*. Vol. 61 (5-6), pp. 602-625.39.
- Elliott, A & Lemert, C. (2006). *The New Individualism*, The Emotional Costs of Globalization, Routledge.
- Cocco, A. (2012). "Pagan religiousness as 'networked individualism'", in: *Spirituality: theory, praxis and pedagogy*. Fowler, M., Martin, JD., & Hochheimer, JL., eds, Inter-Disciplinary Press, pp. 125-136.

- Foth, M. & Hearn. (2007). "Networked Individualism of Urban Residents: Discovering the communicative ecology in inner-city apartment buildings", *Information, Communication & Society*. 10(5), pp. 749-772.
- Frizzo-Barker, j. & Chow-White, P. A. (2012). "There's an App for That" Mediating mobile moms and connected careerists through smartphones and networked individualism", *Feminist Media Studies*. 12:4, 580-589.
- Hofstede, G. (2001). *Culture's Consequences: Comparing values, Behaviors, Institutions and Organizations Across Nations*. 2nd Ed, Thousand Oaks, Ca: Sage Publications.
- Javidan, M & Dastmalchian A. (2003). "Culture and leadership in Iran: The land of individual achievers, strong family ties, and powerful elite", *Academy of Management Executive*, Vol. 17, No. 4. Pp 127-142.
- Park, S. Kim, E. & Na, E. (2014). "Online Activities, Digital Media Literacy, and Networked Individualism of Korean Youth", *Yoth and Society*. pp. 1-21.
- Rainie, L & Wellman, B. (2012). *Networked, The New Social Operating System*. MIT Press.
- Schermelleh-Engel, k & Moosbrugger, H. (2003). "Evaluating the Fit of Structural Equation Models: Tests of Significance and Descriptive Goodness-of-Fit Measures", *Methods of Psychological Research*, Vol.8, No.2, pp. 23-74
- Singelis, T. M. et al. (1995). "Horizontal and Vertical Dimension of Individualism and Collectivism: A Theoretical and Measurement Refinement", *Cross-Cultural Research*, Vol. 29, No. 3, pp. 240-275.
- Tocqueville, A. D. (2002). *Democracy in America*. Translated by Henry Reeve, A Penn State Electronic Classics Series Publication.
- Triandis, H. C. (1995). *Individualism and Collectivism*. Westview Press.
- Triandis, H. C., Bontempo, R. & Villareal, M. J. (1988). "Individualism and Collectivism: Cross-Cultural Perspective on Self-In-group Relationships", *Personality and Social Psychology*. Vol. 54, No. 2, pp. 232-338.
- _____ & Gelfand, J. M. (1998). "Converging Measurement of Horizontal and Vertical Individualism and Collectivism", *Personality and Social Psychology*. Vol. 74(1). No. 74, pp. 118-128.
- _____ & Gelfand, J. M. (2012). "A Theory of Individualism and Collectivism", In: *Handbook of Theories of Social Psychology*. Van Lange,

- P. A. M., Kruglanski, A. W. & Higgins, E. T, eds. Chapter 51, Sage Publication Ltd, pp. 498-520.
- _____. (2001). “Individualism-Collectivism and Personality”, *Journal of Personality*. Vol. 69, Issue 6, pp. 907–924.
 - Tseng, Sh. & Hsieh Y. (2015). “The Implications of Networked Individualism for Social Participation: How Mobile Phone, E-mail, and IM Networks Afford Social Participation for Rural Residents in Taiwan”, *American Behavioral Scientist*. Vol. 59 (9), pp. 1157-1172.
 - Tseng, Sh. & Li, M. (2007). “A Sense of Community or Networked Individualism?”, Retrieved April 21, 2018, from:
https://arizona.openrepository.com/bitstream/handle/10150/106381/Sense_of_Community_or_Networked_Individualism.pdf?sequence=1&isAllowed=y
 - Wellman, B. 1994. “I Was a Teenage Network Analyst: The Route from the Bronx to the Information Highway”, *Connections*. Vol. 17, No. 2, pp.28-45.
 - _____. (1996). “An Electronic Group is Virtually a Social Network”, In: *Culture of the Internet*. Kiesler, S. ed. Lawrence Erlbaum Associates, pp. 179-205.
 - _____. (2001a). “Physical Place and Cyberplace: The Rise of Personalized Networking”, *Urban and Regional Research*. Vol. 25, Issue 2, pp. 227-252.
 - _____. (2001b). (The Persistence and Transformation of Community: From Neighborhood Groups to Social Networks). Report to the Law Commission of Canada.
 - _____. (2001c). “The Rise (and Possible Fall) of Networked Individualism”, *CUSS News*. pp. 30-32.
 - _____. et al. (2001d). “Does the Internet Increase, Decrease, or Supplement Social Capital?”, *American Behavioral Scientist*. Vol. 45 No. 3, pp. 436-455.
 - _____. (2002). “Little Boxes, Glocalization, and Networked Individualism”, In: *Digital Cities II: Computational and Sociological Approaches*. Tanabe M., Besselaar, P. V. D. & Ishida, T, Eds. Kyoto: Springer, Vol. 2362 of the Series Lecture Notes in Computer Science, pp. 10-25.
 - _____. et al. (2003). “The Social Affordances of the Internet for Networked Individualism”, *Computer Mediated Communication*. Vol 8, Issue 3.